

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Μέθοδοι Έρευνας

Ενότητα 1.2: Η Ιδιαιτερότητα των Κοινωνικών Επιστημών

Βύρων Κοτζαμάνης

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής
Ανάπτυξης

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Η Ιδιαιτερότητα των κοινωνικών επιστημών

Η αποδοχή-επισήμανση της ιδιαιτερότητας των ΚΕ αποτελεί "κοινό τόπο". Παντού απαντάται ο διαχωρισμός: Θετικές Φυσικές Επιστήμες / Κοινωνικές Ανθρωπιστικές Επιστήμες. Ποια όμως τα ακριβή όρια ανάμεσα στις μεν και στις δε;

Υπάρχει παντού ακριβής οριοθέτηση ή αντιθέτως υπάρχει ένα "συνεχές" που επιτρέπει τον χαρακτηρισμό / ορισμό ως επιστημών πεδίων τόσο απομακρυσμένων όπως η Φυσική και η Κοινωνιολογία;

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (1)

Συνήθως ως πρώτη μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις Θ.Ε και στις Κ.Ε προτάσσεται η "ακρίβεια" (έχουμε επιστήμες που δύνανται να διατυπώσουν σαφείς νόμους μη επιδεχόμενους (;) εξαιρέσεων-βλ. θετικές επιστήμες- και επιστήμες που φαίνεται να διατυπώνουν "προσεγγιστικούς" νόμους δυνάμενους να ακυρωθούν κάτω από ορισμένες συνθήκες-βλ. Κοινωνικές επιστήμες). Η ακρίβεια που προτάσσεται ως κριτήριο διαχωρισμού/διαφοροποίησης των διαφόρων επιστημών προφανώς είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη δυνατότητα "πρόβλεψης" (βλ. π.χ. Φυσική, Οικονομία, Κοινωνιολογία, Ψυχολογία).

Ταυτόχρονα, συχνά αναφερόμαστε στη νεότητα των ΚΕ (ή άλλως στην έλλειψη "ωριμότητάς τους"), με αποτέλεσμα να θεωρείται ότι είναι ζήτημα χρόνου ή "προσαρμογή" των Κ.Ε. στο σχήμα των Θ.Ε. (βλ. ακρίβεια, σαφήνεια, αποτελεσματικότητα). Είναι όμως αυτό μια ικανοποιητική απάντηση; Ας το εξετάσουμε εν συντομία.

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (2)

Η νεότητα των Κ.Ε. αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός: οι Κ.Ε. αναδύονται και αναπτύσσονται τον 18-19ο αιώνα (βλ. όμως και εξαιρέσεις: Οικονομία, π.χ.) περίοδο κατά την οποία αναπτύσσεται έντονο ενδιαφέρον για την μελέτη των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων (ατομικών & συλλογικών) με στόχο την αναζήτηση/ προσπάθεια διατύπωσης κανόνων-πλαισίων που θα επέτρεπαν, θα οδηγούσαν την ένταξη/άρθρωση των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων για την επίτευξη του "καλού" (για παράδειγμα ο *J.J. Rousseau* στο "Κοινωνικό Συμβόλαιο" γράφει: «αναζητώ το ορθό και το λογικό και δε συζητώ τα γεγονότα»...).

Η τομή επέρχεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με το πέρασμα από τον "κανονιστικό" στον "αναλυτικό" λόγο (βλ. *E. Durkheim*, Κανόνες της Κοινωνιολογικής Μεθόδου, 1978). Η επίκληση της νεότητας των Κ.Ε. είναι επομένως άμεσα συνδεδεμένη με μια πρότερη διαπιστωμένη ιδιαιτερότητα: την σχετικότητα, τον προσεγγιστικό χαρακτήρα των κοινωνικών νόμων, ιδιαιτερότητα που απορρέει από τη σύγκριση Κ.Ε και Φ.Ε. Νομιμοποιείται όμως η επίκληση του επιχειρήματος αυτού για την εξήγηση της έλλειψης ακρίβειας που χαρακτηρίζει τις Κ.Ε; ας προσπαθήσουμε να απαντήσουμε και στο ερώτημα αυτό...

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (3)

Η ακρίβεια και σαφήνεια (και κατ' επέκταση ικανότητα πρόβλεψης) χαρακτηρίζουν αναμφισβήτητα την επιστημονική προσέγγιση-γνώση. Στο βαθμό που οι Κ.Ε. δεν το έχουν επιτύχει (αν και δεν επιτρέπονται εδώ γενικεύσεις) δύνανται να χαρακτηρισθούν για τον λόγο αυτό ως "νέες". Αν υιοθετήσουμε όμως ως μοναδική την προηγούμενη οπτική γωνία κινδυνεύουμε έμμεσα να οδηγηθούμε στην εξής παραδοχή: η οποία επιστήμη πρέπει να εφαρμόζει την επαληθευτική εμπειρικο-κανονιστική μέθοδο, και κατ' επέκταση το *μοναδικό κριτήριο* επαλήθευσης μιας Θεωρίας -και όχι το καλύτερο - είναι αυτό του πειράματος και της πρόβλεψης που επαληθεύεται. Είναι όμως αποδεκτή (αιτιολογημένη) η παραδοχή αυτή; Οι θεωρίες που δομούνται στις Κ.Ε θα πρέπει ασφαλώς να "κερδίσουν" σε ακρίβεια, αλλά η πρόοδος προς την κατεύθυνση αυτή δεν είναι συγκρίσιμη με αυτή των θεωρητικών πεδίων που χρησιμοποιούν διαφορετικές επαληθευτικές μεθόδους.

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (4)

Παράλληλα, για πολλούς η διαπίστωση της νεότητας (έλλειψη "ωριμότητας" των Κ.Ε.) εδράζεται στο γεγονός της συνύπαρξης σε πολλές από αυτές πολλαπλών λόγων ("γλωσσών") που αναφέρονται στο ίδιο αντικείμενο - αναλυτικών, επεξηγηματικών, απαγωγικών- σε αντιπαράθεση με τις Θετικές ή Φ.Ε. όπου διαπιστώνουμε τον μονογενή (μονοσήμαντο) χαρακτήρα του επιστημονικού λόγου (βλ. *T. Kuhn*, παράδειγμα Φ.Ε. και διαδικασία ενοποίησης του επιστημονικού λόγου-ενοποίηση που επιτεύχθηκε με τον Αριστοτέλη για την κίνηση, τον Αρχιμήδη για τη στατική, τον Φράνκλιν για τον ηλεκτρισμό και τον Newton για την οπτική, κ.ο.κ.". Ο *T. Kuhn*, θεωρεί ότι η γένεση της συγκεκριμένης επιστήμης σηματοδοτείται από την επίτευξη της προαναφερθείσης ενοποίησης).

Εμμέσως, οι εκφράζοντες τις θέσεις αυτές δεν αποδέχονται a priori τις ιδιαιτερότητες και θεωρούν ότι η μοναδικότητα (μονογένεια) του επιστημονικού λόγου που επιτεύχθηκε στις Φ.Ε. πρέπει να επιτευχθεί οπωσδήποτε και στις ανθρωπιστικές, θέση που δύσκολα γίνεται αποδεκτή (βλ. *T. Kuhn*, *La structure des revolutions scientifiques*, 1975).

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (5)

Προφανώς η ιδιαιτερότητα των κοινωνικών επιστημών έγκειται σήμερα στο ότι η επιστημονική κοινότητα δεν έχει ακόμα συμφωνήσει (είναι όμως δυνατή η συμφωνία που επικαλούνται μερικοί;...) στην ερώτηση του πως είναι δομημένος ο κόσμος του ανθρώπου και η κοινωνία...

Τέλος, ανεξαρτήτως των κριτηρίων που δεχόμεθα για να χαρακτηρίσουμε τις Κ.Ε. ως νέες, θα πρέπει παράλληλα να εξηγήσουμε τους λόγους για την καθυστερημένη εμφάνιση και ανάπτυξή τους. Σχηματικά θα πρέπει να υπενθυμίσουμε τα:

Ψυχολογικά εμπόδια ("τεμπελιά του πνεύματος");. Γιατί να θέσουμε ερωτήματα για τον κόσμο μας όταν έχουμε ήδη προφανείς απαντήσεις; Η δυσκολία έκθεσης τέτοιου τύπου ερωτημάτων, αν υπενθυμίσουμε, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το γεγονός -αναμφισβήτητο- της ιδιαίτερης δυσκολίας ανάπτυξης ερωτημάτων/προβλημάτων επί του "προφανούς" του ανθρώπινου κόσμου σε σύγκριση με το "προφανές" στον φυσικό κόσμο.

Κοινωνικά εμπόδια (βλ. σχέση με εξουσία, με τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες): όσοι κατέχουν την εξουσία που η δομή της στηρίζεται σε παγιωμένες ιδέες, δύσκολα αποδέχονται την ορθότητα νέων αντιλήψεων και θέσεων που δυναμιτίζουν τα θεμέλια της εξουσίας τους (βλ. π.χ. Γαλιλαίο, Μαρξ, Φρόυντ).

Εμπόδια που απορρέουν από τη δυσκολία "σύλληψης" της κοινωνικής πραγματικότητας (και κατ' επέκταση από τη σχετικά ύστερη ανάπτυξη των λογικό-μαθηματικών δομών του πνεύματος), "σύλληψη" που λόγω της πολυπλοκότητας των κοινωνικών φαινομένων είναι δύσκολο να επιτευχθεί με τη χρησιμοποίηση των μαθηματικών των αριθμών.

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (6)

Οι δυσκολίες που προκύπτουν από την ταύτιση του υποκειμένου (Υ) και του αντικειμένου (Α) στις ΚΕ.

Η ταύτιση αυτή είναι γεγονός και έχει σαφείς επιπτώσεις (δύσκολη αποστασιοποίηση Υ/Α). Αν και ιδιαίτερα ισχυρό το επιχείρημα αυτό αν αφεθεί να αναπτυχθεί απόλυτα, καταλήγουμε σε μια ταυτολογία με τα αμέσως προαναφερθέντα (νεότητα και αιτιολόγησή της: ζήτημα χρόνου που θα μας "μάθει", θα μας επιτρέψει να "κατακτήσουμε" την αποστασιοποίηση, επιτρέποντάς μας να "συλλάβουμε" την κοινωνία, τον άνθρωπο όπως έχουμε "συλλάβει/κατανοήσει" τον φυσικό κόσμο (μεθοδολογικές δυσκολίες και εμπόδια, δυσκολίες μεθοδολογικής υφής;;)

Οι δυσκολίες στην ανάδειξη αιτιωδών σχέσεων στις Κ.Ε

Η αναζήτηση αυτή -συναντά δύο δυσκολίες: α) την συνήθη έλλειψη τυποποίησης (βλ. συρρίκνωση σε κατηγορηματικές, τυπικές δομές) της προσεγγιστικής διαδικασίας που οδηγεί από το αίτιο στο αιτιατό, γεγονός που επιτρέπει πολλαπλές ερμηνείες της προτεινόμενης αιτιότητας (και σ' αυτό προστίθεται και η συνθετότητα των εννοιολογικών εργαλείων που χρησιμοποιούνται) και β) την αδυναμία συνήθως της δυνατότητας χρησιμοποίησης της μεθόδου επαλήθευσης δια του πειράματος που επαναλαμβάνεται υπό ίδιες συνθήκες, γεγονός που ωθεί στην αναζήτηση προσδιορισμού/δόμησης άλλων ικανών επαληθευτικών μεθόδων. Διαθέτοντας έτσι κάποια άλλα κριτήρια επαλήθευσης των προτεινόμενων θεωριών σε κάθε τομέα, θα μπορέσουμε να διατυπώσουμε βάσιμα τη θέση ότι και οι κοινωνικές επιστήμες εντάσσονται στον κορμό των "επιστημών" προτείνοντας ταυτόχρονα και έναν γενικό ορισμό της επιστήμης.

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (7)

Οι δυσκολίες που προκύπτουν από την ύπαρξη αξιών και αξιολογικών κρίσεων που αποτελούν απλές εκφράσεις στάσεων των υποκειμένων που προσπαθούν να συλλάβουν το "δέον" χωρίς να εμπεριέχουν κριτήρια αλήθειας.

Στο φυσικό κόσμο νόμοι και φαινόμενα είναι κατ' αρχάς "ουδέτερα" (δεν εμπεριέχουν αξιολογική χροιά). Για τα κοινωνικά φαινόμενα όμως; ο *M. Duverger* επισημαίνει: "Το κοινωνικό γεγονός/φαινόμενο εμπεριέχει τοποθέτηση (θέση με βάση τις κατηγορίες του δικαίου/αδίκου, ευχάριστου/δυσάρεστου, χρήσιμου/ενοχλητικού, ωραίου/άσχημου, καλού/κακού...".

Το κοινωνικό γεγονός εντάσσεται, κρίνεται συνήθως στο πλαίσιο ενός συστήματος κανόνων, αξιών...

Τίθεται επομένως το ερώτημα: είναι εφικτή η προσέγγιση της αντικειμενικότητας σε ένα τομέα όπου οι αξίες/αξιολογικές κρίσεις, φαινόμενα υποκειμενικά ή ακόμη και δι-υποκειμενικά εμφανίζονται ως πηγή - αίτια/καταναγκασμοί της ανθρώπινης συμπεριφοράς;

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (8)

Προβλήματα που απορρέουν από το γεγονός του ότι η "αναπαράσταση" του πραγματικού αποτελεί τμήμα της πραγματικότητας.

Η πρόταση αυτή σημαίνει το εξής απλό. Στις Κ.Ε. η πρόβλεψη ότι ένα γεγονός, ένα κοινωνικό φαινόμενο, πρόκειται να συμβεί συχνά τροποποιεί την πραγμάτωσή του (βλ. σημαντική διαφορά με Φ.Ε.) και γενικότερα ότι η "αναπαράσταση" (η εικόνα δηλαδή) της κοινωνικής πραγματικότητας που έχουμε μπορεί να επηρεάσει το συμφύη χαρακτήρα αυτής της πραγματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και:

1) *Οι αυτοπραγματώμενες προφητείες:* "η σύλληψη και διατύπωση μιας κατάστασης (προφητεία-πρόβλεψη) αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της κατάστασης αυτής, που επηρεάζει και τη μετέπειτα εξέλιξή της" (R. Merton) ή ακόμη «όταν θεωρούμε συγκεκριμένες καταστάσεις ως πραγματικές, είναι-γίνονται πραγματικότητα ως προς τις συνέπειές τους.../θεώρημα του Thomas). Είναι προφανές ότι η αυτοπραγματώμενη προφητεία έχει συνήθως ως σημείο εκκίνησης μια λαθεμένη "σύλληψη" της πραγματικής κατάστασης που προκαλεί μια νέα συμπεριφορά/αντίδραση, που με τη σειρά της επιβεβαιώνει το "ορθόν" της πρότερης λαθεμένης σύλληψης.

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (9)

Άπειρα παραδείγματα, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο, είναι δυνατόν να δοθούν: α) Η έντονη νευρική του φοιτητή με αφορμή ένα διαγώνισμα-εξέταση: αν αυτός είναι πεπεισμένος ότι θα αποτύχει, δημιουργούνται αυξημένες πιθανότητες να αποτύχει πραγματικά, ανεξαρτήτως των πραγματικών ικανοτήτων-δυνατοτήτων του...

β) οι προβλέψεις για τη μέλλουσα κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος στη Γαλλία: διαθέτοντας η αντίστοιχη ΔΕΗ το μονοπώλιο διάθεσης και παραγωγής του, παίρνει αποφάσεις επενδύσεων και αύξησης της παραγωγής σύμφωνα με τις προβλέψεις της. και εν συνεχεία ασκεί μαχητική διαφήμιση για τα πλεονεκτήματα της χρήσης ηλεκτρικών συσκευών. Οι καταναλωτές πείθονται, η κατανάλωση ηλεκτρικής ενέργειας αυξάνεται και επιβεβαιώνονται οι προβλέψεις της ΔΕΗ... γ) "αν θέλεις την ειρήνη, ετοιμάσου για πόλεμο": ανεξάρτητα της γενικής ή μη αποδοχής της θέσης αυτής, είναι αμφίβολο κατά πόσο αυτή είναι σωστή: η έκρηξη ενός πολέμου δύναται να προέλθει από μόνο το γεγονός ότι θεωρείται αναπόφευκτος: η πίστη αυτή στο "αναπόφευκτο" οδηγεί τους πρωταγωνιστές στο να συσσωρεύουν πολεμικό υλικό και στο να "πεισθούν" ότι ο εξοπλισμός έκαστου είναι η αναγκαία απάντηση στον εξοπλισμό του άλλου. Έκαστος, όντας πεπεισμένος ότι ο αντίπαλος επιδιώκει τη σύγκρουση, είναι δυνατόν να έλθει η στιγμή που θα "πραγματωθεί" η πρόβλεψή τους.

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (10)

2) Οι αυτοαναιρούμενες προφητείες (ή καταστροφολογικές προβλέψεις)

Εδώ έχουμε τις αντίστροφες καταστάσεις: η αγγελία, η γνωστοποίηση μιας πρόβλεψης (του τι θα συμβεί αν αφήσουμε τα πράγματα να εξελιχθούν ως έχουν...) οδηγεί στη μη πραγματοποίηση της πρόβλεψης εξ αιτίας μεταβολής-αλλαγής των στάσεων των υποκειμένων .

Το σχήμα στην προκειμένη περίπτωση είναι το εξής: εάν η προφητεία-πρόβλεψη γίνει γνωστή δεν θα πραγματοποιηθεί. Εάν δεν γίνει γνωστή, θα πραγματοποιηθεί, αλλά θα παρουσιαστεί το γεγονός σαν μια απλή διαπίστωση: αυτός που εκ των υστέρων θα επικαλεσθεί ότι το είχε προβλέψει δεν θα θεωρηθεί φερέγγυος...

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (11)

Πληθώρα παραδειγμάτων είναι δυνατόν να δοθούν: α) η αντιμετώπιση του θέματος της επιστράτευσης στον εμφύλιο αμερικανικό πόλεμο από μέρος του Α. Lincoln το 1862("εάν κηρυχθεί γενική επιστράτευση είναι βεβαιότατη την ταχεία επικράτηση των Βορείων"). Ο Lincoln δεν την κήρυξε όμως γιατί θέωρησε ότι το γεγονός αυτό κινδύνευε να δημιουργήσει πανικό ("χάνεται ο πόλεμος") και να οδηγήσει στη μαζική λιποταξία τους ήδη στρατευμένους" με αποτέλεσμα ο πόλεμος να χαθεί πραγματικά

β) μπορούμε από μια σκοπιά να θεωρήσουμε το Κεφάλαιο του Marx σαν μια συνειδητά αντίστροφα πραγματώμενη προφητεία; αναλύοντας τους γενικούς νόμους του Καπιταλιστικού Τρόπου Παραγωγής (ΚΤΠ), ιδιαίτερα τους μηχανισμούς που επιτρέπουν τη δημιουργία της υπεραξίας ο Marx φαίνεται να υποστηρίζει: ιδού πως λειτουργεί ο Κ.Τ.Π. και πως θα συνεχίσει να αναπαράγεται. Αυτή η γνωστοποίηση, η "προφητεία" θα οδηγήσει στη μη πραγματοποίησή της, θέτοντας σε κίνηση τους μηχανισμούς, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για τη δόμηση της ταξικής συνείδησης που οδηγεί στην ταξική σύγκρουση και τελικά στην αλλαγή των παραγωγικών σχέσεων.

Η ακρίβεια στις Κ.Ε. και στις Θ.Ε. (12)

Με βάση τα προαναφερθέντα διαφαίνεται ως αδύνατη η ταύτιση των Κ.Ε. με τις Φ.Ε.: εάν υπάρχουν κοινωνικοί νόμοι, αντίστοιχοι με τους φυσικούς, το γεγονός της ανάδειξης και γνωστοποίησής τους οδηγεί συχνά είτε στη ματαίωση των συνεπειών τους είτε στην τροποποίησή τους.

Η διαπίστωση αυτή - και σε τόσο ευρεία έκταση - δεν ισχύει αναμφισβήτητα για τις Φ.Ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Τέλος Ενότητας

